

Məhsəti Səyyad ABDULLAYEVA
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti Magistr
E-mail: mehseti2420@mail.ru

AZƏRBAYCANDA MANATIN EFFEKTİV MƏZƏNNƏSİNƏ NEFT GƏLİRLƏRİNİN TƏSİRİ

Xülasə

Bu tədqiqat neft gəlirləri ilə Azərbaycan manatının effektiv məzənnələri arasında dinamik əlaqəni, onların idxal və ixrac fəaliyyətinə təsirinə xüsusi diqqət yetirməklə araşdırır. Əhəmiyyətli neft ehtiyatlarına malik olan Azərbaycan son bir neçə onillikdə mühüm iqtisadi dəyişikliklərlə üzləşib və bu, neft gəlirləri, valyuta məzənnələri və beynəlxalq ticarət arasında mürəkkəb əlaqələri başa düşməyi vacib edir. Tədqiqat neft gəlirləri ilə manatın effektiv məzənnələri arasında səbəb-nəticə əlaqəsini araşdırmaq üçün ekonometrik modellərdən istifadə etməklə zaman seriyası məlumatlarının hərtərəfli təhlilindən istifadə edir. Tədqiqat həm də bu əlaqələrin ölkənin idxal və ixrac dinamikasına təsirini qiymətləndirir. İlkən nəticələr neft gəlirlərinin beynəlxalq valyuta bazarında manatın dəyərində əhəmiyyətli təsir göstərdiyi çoxşaxəli əlaqələrdən xəbər verir. Bundan əlavə, tədqiqat valyuta məzənnəsinin dəyişməsinin idxal və ixracın həcmində və tərkibində təsirində nüanslı qanunauyğunluqları aşkar edir. Bu dinamikanın başa düşülməsi resursdan asılı iqtisadiyyatın mürəkkəbliklərini idarə etmək istəyən siyasətçilər, iqtisadçılar və bazar iştirakçıları üçün çox vacibdir.

Açar sözlər: Azərbaycan iqtisadiyyatı, neft gəlirləri, valyuta məzənnələri, valyuta dalğalanmaları, iqtisadi təsir, ticarət balansı

JEL: G2

UOT: 336

DOI: <https://doi.org/10.54414/ZQLF9010>

Giriş

Avropa və Asiyanın qovşağında yerləşən Azərbaycan zəngin neft ehtiyatlarına görə global enerji bazarında mühüm oyunçu kimi çıxış edib. Ölkənin iqtisadi mənzərəsi neft qiymətlərindəki dalğalanmalardan ciddi şəkildə təsirlənir və bu, neft gəlirləri ilə onun valyutası olan Azərbaycan manatının performansını arasında korrelyasiyanı böyük maraq və əhəmiyyət kəsb edir. Əhəmiyyətli neft ehtiyatlarına malik olan Azərbaycan son bir neçə onillikdə əsasən neft gəlirlərindəki dalğalanmalar hesabına dərin iqtisadi dəyişikliklərin şahidi olmuşdur. Bu araşdırma neft gəlirləri ilə idxal və ixrac dinamikası arasındakı mürəkkəb əlaqəni araşdırır, xüsusilə də Azərbaycan manatının effektiv məzənnələrinə diqqət yetirir. Hərtərəfli təhlildən istifadə edərək, biz iqtisadi dəyişənlərin mürəkkəb qarşılıqlı əlaqəsini araşdırırıq, neft gəlirlərinin valyuta məzənnələrinə və nəticədə ölkənin beynəlxalq ticarətinə təsir edən

çoxşaxəli mexanizmləri açmağa çalışırıq. Metodologiya dəyişənlər arasında mürəkkəb səbəb-nəticə əlaqələrini tədqiq etmək üçün ekonometrik modelləşdirmə və zaman sıralarının təhlili daxil olmaqla kəmiyyət üsullarının qarışığını əhatə edir. Tədqiqat əsas geosiyasi hadisələri və global iqtisadi dəyişiklikləri nəzərə alaraq iqtisadi dinamikanın təkamülünü ələ keçirmək üçün əhəmiyyətli bir zaman çərçivəsini əhatə edir. Tarixi məlumatları tədqiq etməklə və qabaqcıl statistik metodlardan istifadə etməklə biz neft gəlirlərinin manatın məzənnəsinə nüanslı təsirini aydınlaşdırmaq qanunauyğunluqları və tendensiyaları ayırd etmək məqsədi daşıyıq.

Azərbaycan neftə əsaslanan iqtisadiyyatının təqdim etdiyi çağırışlar və imkanlar üzərində işləməyə davam etdikcə, valyuta məzənnələrinin mürəkkəb dinamikasını başa düşmək məlumatlı qərarların qəbulu üçün əsas əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədqiqat neft gəlirlərinin iqtisadi təsirləri ilə bağlı mövcud biliklər toplusuna töhfə verir və

sərvətlərlə zəngin ölkələr üçün davamlı iqtisadi inkişaf strategiyaları üzrə gələcək tədqiqatlar üçün zəmin yaradır. Son bir neçə onillikdə Azərbaycan, ilk növbədə, neft sənayesi hesabına nəzərəcarpacaq iqtisadi artım əldə edib. Neft ixracından əldə edilən gəlir təkcə daxili inkişaf layihələrini gücləndirməklə yanaşı, həm də ölkənin xarici ticarət dinamikasının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Bu tədqiqat neft gəlirləri ilə Azərbaycan manatının effektiv məzənnələri arasındakı mürəkkəb əlaqəni daha dərinlən araşdırmağa, onların həm idxala, həm də ixraca təsirinə xüsusi diqqət yetirməyə çalışır.

Effektiv valyuta məzənnəsi bir valyutanın digər valyutalar səbətinə qarşı rəqabət qabiliyyətini əks etdirən mürəkkəb ölçü kimi ölkənin iqtisadi fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində həlledici göstəriciyə çevrilir [1, s.4]. Neft gəlirlərinin bu göstəriciyə necə təsir etdiyini başa düşmək Azərbaycanın daha geniş iqtisadi dinamikası haqqında dəyərli fikirlər verir. Neftin qiymətləri dəyişkənliyi ilə məşhur olduğu üçün Azərbaycan iqtisadiyyatı həm gözlənilməz nəticələrlə, həm də çətinliklərlə üzləşir. Bu tədqiqatın məqsədi neft gəlirlərinin, xüsusən də ölkənin idxal və ixrac fəaliyyəti kontekstində manatın məzənnələrinə nüanslı təsirlərini araşdırmaqdır. Bu qarşılıqlı əlaqələri tədqiq etməklə biz resursdan asılı iqtisadiyyat, onun valyutası və global ticarət əlaqələri arasındakı mürəkkəb əlaqənin daha dərinlən dərk edilməsinə töhfə verməyi hədəfləyirik. Buna nail olmaq üçün tədqiqat iqtisadi təhlili, statistik modelləşdirməni və müvafiq ədəbiyyatın nəzərdən keçirilməsini birləşdirən çoxölçülü yanaşmadan istifadə edəcəkdir. Neft gəlirləri və Azərbaycan manatının effektiv məzənnələri arasında qarşılıqlı əlaqəni hərtərəfli tədqiq etməklə bu tədqiqat iqtisadçılara və maraqlı tərəflərə Azərbaycanın dinamik iqtisadi mənzərəsində məlumatlı qərar qəbul etmək üçün dəyərli fikirlər təqdim etmək məqsədi daşıyır.

Manatın effektiv valyuta məzənnələri

Lazımi siyasəti olmayan çevik nominal məzənnə rejimlərinə malik olan iqtisadiyyat adətən real məzənnənin uyğunsuzluğu ilə üzləşir. Bununla belə, məzənnə rejimindən asılı olmayaraq, pul siyasətini tərtib edənlər məzənnənin uyğunsuzluğunun mənfi nəticələrinin qarşısını almaq üçün real məzənnəni “tarazlığa”

yaxın saxlamaq istəyirlər. Real məzənnənin uyğunsuzluğu uzunmüddətli tarazlıq real məzənnəsi ilə cari real məzənnə arasındakı fərqdır. Məzənnənin ardıcıl uyğunsuzluğu ciddi makroiqtisadi uyğunsuzluqlarla nəticələnir. Bir sıra inkişaf etməkdə olan, eləcə də postsovet ölkələri sabit və ya daha az çevik məzənnə rejiminə görə valyuta böhranı ilə üzləşiblər. Asiya və Latın Amerikasında məzənnə problemləri və bank böhranları geniş şəkildə tədqiq edilmişdir¹. Bu fərqi minimuma endirmək üçün keçid iqtisadiyyatlarında dövlət siyasətçiləri ilk növbədə məzənnənin uyğunsuzluğunun əsas determinantlarını təxmin etməlidirlər. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçid istehsalın kəskin azalması, hiperinflyasiya, yerli valyutanın ucuzlaşması ilə müşayiət olundu. Bunun nəticəsidir ki, 90-cı illərdə Azərbaycanda qeyri-sabit pul-kredit və məzənnə siyasəti yaşandı. Qonşusu Ermənistan tərəfindən ölkə ərazilərinin 20 faizinin 30 illik hərbi işğalı bu problemləri daha da dərinləşdirdi. Lakin çox dəyişkən dövr tezliklə 2000-ci illərdə sabit iqtisadi inkişaf dövrü ilə müşayiət olundu. 2004-2007-ci illər ərzində BVF tərəfindən dəstəklənən “Sabitlik Proqramı”nın həyata keçirilməsi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatda inflyasiya təzyiqlərini azalda, qiymətlərdə və valyuta məzənnələrində sabitliyə nail ola bilmişdir. Dünyanın ikinci ən böyük neft kəməri olan BTC vasitəsilə ölkənin zəngin neft ehtiyatlarını beynəlxalq bazarlarla birləşdirən beynəlxalq neft konsorsiumu zəngin neft gəlirlərinin davamlı mənbəyini yaratdı. Nəticədə, Azərbaycan 2005-2007-ci illərdə ÜDM-in 20-30 faiz artım tempi ilə ən sürətlə inkişaf edən ölkə oldu. Neft gəlirləri Neft Fonduna toplansa da, infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün hər il xeyli vəsait dövlət büdcəsinə köçürülür. Bank sənayesi iqtisadiyyata daxil olan neft gəlirləri hesabına ölkənin ən sürətlə inkişaf edən sahələrindən biri olmuşdur [2, s.17].

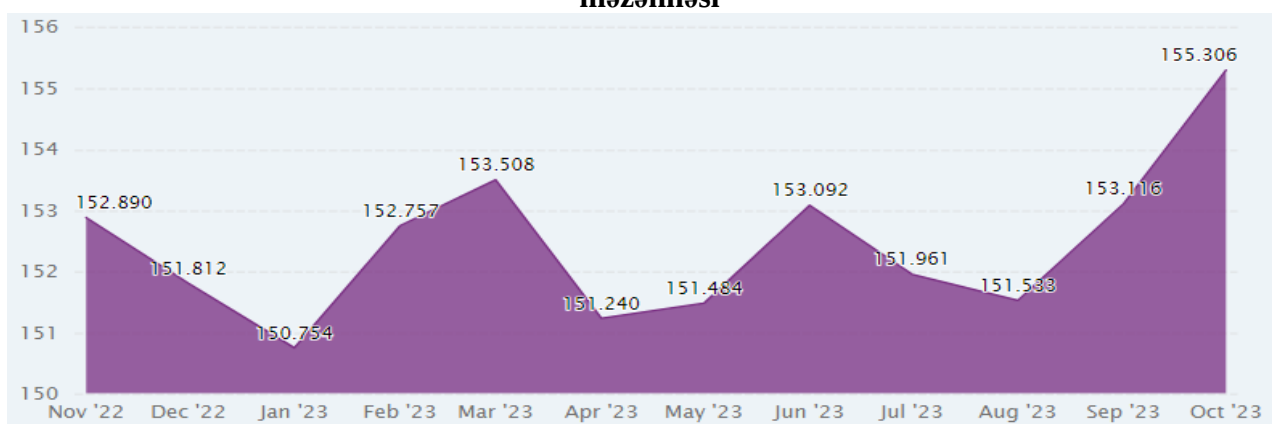
Maliyyə sistemində baş verən proseslər Azərbaycanın valyuta bazarlarına da öz təsirini göstərər. Hal-hazırda xarici valyuta üç ticarət yerində ticarət olunur: OpIFEM - Açıq Banklararası Xarici Valyuta Bazarı, DBT - Daxili Bank Əməliyyatları və BEST- Burse E- Ticarət Sistemi. Ümumi həcm təqribən 40%-i firmaların və fərdi müştərilərin valyutalarını dəyişdirdiyi İBT-də ticarət edilir. Əməliyyatların ümumi

həcmi 6,1 milyard dollardan 15,1 milyard dollara yüksəlib ki, bunun da 50 faizi dollarla olub. Neft gəlirləri külli miqdarda ticarət balansının profisiti yaratdı ki, bu da manatın bahalaşmasına səbəb oldu. 2004-2007-ci illərdə manat dollar qarşısında 13 faiz bahalaşmış. Manatın bahalaşması yerli valyutaya inamı artırır və manatla

əmanətlər ümumi əmanətlərin 20 faizindən 50 faizinə yüksəlib. Lakin Azərbaycan Mərkəzi Bankı (AMB) valyuta bazarlarına müdaxilə etməsəydi, manat daha da bahalaşardı. Məsələn, AMB 2007-ci ildə valyuta bazarlarına müdaxilə üçün 1,4 milyard dollar (dollar bazarında ümumi həcm 10 faizindən bir qədər az) xərcləyib.

Diagram 1

Qrafikdə 2005-ci ilin yanvarından 2023-cü ilin oktyabrına qədər Azərbaycanın real effektiv məzənnəsi

Mənbə: <https://www.ceicdata.com/en/indicator/azerbaijan/real-effective-exchange-rate>

AMB idarə olunan üzən məzənnə rejimindən istifadə edəcəyini rəsmən bəyan edir. Lakin 1995-ci ildən etibarən sabit məzənnə rejimi faktiki olaraq müxtəlif aralıq rejimlərlə həyata keçirilir. AMB-nin manatın idarə olunan bahalaşmasından tutmuş ucuzlaşmasına qədər dəyişən məzənnə siyasəti qiymət və məzənnə sabitliyinə nail olmaqda uğurlu olmuşdur. Bununla belə, artan neft gəlirləri AMB-ni məzənnə siyasətinə yenidən baxmağa və dollar gəlirlərini sterilizasiya etməyə məcbur etdi. AMB-nin valyuta bazarlarına alış tərəfi müdaxiləsi inflyasiya təzyiqlərini artırırdı. AMB son vaxtlar məzənnə siyasətində çox çevikdir. 2008-ci ildə AMB manatın dəyərini dollara nisbətə sabitlədi, sonra dolların avroya nisbətə ucuzlaşmasından sonra avro-dollar səbətinə keçdi [3, s.64]. 2008-ci ilin oktyabrında maliyyə böhranının pik nöqtəsindən sonra AMB avronu faktiki olaraq səbətdən çıxardı və valyutasını dollara bağladı. Neft hasil edən ölkə kimi Azərbaycanın makroiqtisadi sabitliyi düzgün məzənnə siyasəti seçiminə həssasdır. Valyuta məzənnələrində ardıcıl uyğunsuzluq qaçılmaz zərərlərə səbəb olacaqdır. Ona görə də bu araşdırmanın məqsədi Azərbaycanda

real valyuta məzənnələrinə təsir edən əsas amilləri müəyyən etməkdir. Nəticələrimiz siyasətçiləri düzgün məzənnə siyasətini həyata keçirmək üçün effektiv alətlərlə təmin edəcəkdir.

Real effektiv mübadilə məzənnəsi milli qiymət və ya məsrəf göstəricilərində nisbi hərəkətlərə görə düzəliş edilmiş nominal effektiv məzənnə indeksidir, seçilmiş ölkələr və avro zonasıdır. Nominal effektiv mübadilə məzənnəsi indeksi valyutanın dövr üzrə orta məzənnəsi indeksinin seçilmiş ölkələrin və avro zonasının valyutaları üçün orta çəkili həndəsi məzənnəyə nisbətidir (2010 = 100 bazasında ifadə edilir). Əksər yüksək gəlirli ölkələr üçün çəkilər sənaye mallarının sənaye ölkə ticarətindən əldə edilir. Məlumatlar nominal effektiv məzənnə indeksindən və istehsalda nisbi normallaşdırılmış vahid əmək məsrəflərinin maya dəyəri göstəricisindən tərtib edilir. Seçilmiş digər ölkələr üçün nominal effektiv məzənnə indeksi partnyor və ya rəqib ölkələrlə istehsal olunan malların və ilkin məhsulların ticarətinə əsaslanır. Bu ölkələr üçün real effektiv məzənnə indeksi istehlak

qiymətlərindəki nisbi dəyişikliklərə uyğunlaşdırılmış nominal indeksdir; artım yerli valyutanın bahalaşması deməkdir [6].

Bazar iqtisadiyyatında ev təsərrüfatlarının, istehsalçıların və hökumətin resursların bölüşdürülməsi ilə bağlı seçimlərinə nisbi qiymətlər, o cümlədən real məzənnə, real əmək haqqı, real

faiz dərəcələri və iqtisadiyyatdakı digər qiymətlər təsir göstərir. Nisbi qiymətlər də əsasən bu agentlərin seçimlərini əks etdirir. Beləliklə, nisbi qiymətlər iqtisadiyyatda və dünyanın qalan hissəsi ilə iqtisadi agentlərin qarşılıqlı əlaqəsi haqqında məlumat verir.

Cədvəl 1

Manatın xarici valyutalara nominal və real effektiv məzənnələri, % (dekabr 2000=100)

İl, ay	Nominal effektiv məzənnə		Real effektiv məzənnə	
	ümumi	qeyri-neft sektoru	ümumi	qeyri-neft sektoru
2012	108,3	131,3	130,3	114,8
2013	108,1	139	131,5	120,3
2014	124,5	173,1	146,6	140,7
2015	89,7	132,9	110	107,6
2016	66,3	96,3	91,3	86,3
2017	65,9	97,3	94,2	89,8
2018	72,6	108,9	99,5	95,3
2019	73,4	109,3	99	93,4
2020	75,6	116,2	100,3	97,1
2021	77,8916667	119,375	103,975	100,45833
2022	85,611218	128,749	111,4144	105,2522
2023	89,2354027	136,49195	114,41277	108,93845

Mənbə: <https://uploads.cbar.az/assets/39bb729aa77bd62c5baa5b96d.pdf>

Azərbaycanda neft gəlirləri

Azərbaycan zəngin təbii sərvətlərə və neft və qaz kəşfiyyatının uzun tarixinə malikdir. Ölkədəki neft və qaz ehtiyatlarının Xəzər regionunda üçüncü böyük olduğu təxmin edilir. Neft hasilatı 1941-ci ildə pik həddinə çataraq 172 milyon barel neft və ya Sovet İttifaqının hasilatın demək olar ki, 75 faizini təşkil edirdi. Daha sonra istehsal davamlı olaraq azaldı, Sovet İttifaqının son illərində kəskin şəkildə azaldı. Yalnız 1990-cı illərin sonlarında yeni neft və qaz ehtiyatlarının kəşfi ilk növbədə beynəlxalq tərəfdaşların xarici sərmayələri hesabına hasilatın dönüşünə səbəb oldu. Neft sektorunun idarə edilməsi iki kateqoriyaya bölünür. Sovet dövründən qalan neft və qaz yataqları dövlət neft şirkəti (ARDNŞ) tərəfindən idarə olunur və hasilatın daha da genişləndirilməsi perspektivləri zəifdir. Sovet dövründəki neft və qaz yataqlarının hazırkı hasilat səviyyəsi gündə təxminən 177 min barel neft və 4,4 milyard kubmetr qaz təşkil edir. Yeni neft və qaz yataqlarının əksəriyyəti

beynəlxalq tərəfdaşların rəhbərliyi altında işlənir və idarə olunur. Bu əməliyyatlardan əldə edilən gəlir əvvəlcədən müəyyən edilmiş hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə (PSA) uyğun olaraq hökumətlə bölüşdürülür. Azərbaycan ölkənin karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfiyyatı və işlənməsi üçün bir sıra HPBS imzalayıb. 1994-cü ildə hökumət “Azəri-Çıraq-Günəşli” (AÇG) yatağının işlənməsi üzrə beynəlxalq konsorsium olan Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) ilə xalq arasında “Əsrin müqaviləsi” adlandırılan ilk xarici tərəfdaşlıq müqaviləsini imzaladı. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yataqları. Bundan əlavə, o vaxtdan bəri ölkənin quruda və dənizdə karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfiyyatı və işlənməsi üçün daha 21 HPBS imzalanıb və ratifikasiya edilib. Bəzi əhəmiyyətli neft və qaz kəşflərinə baxmayaraq, HPBS-lərin əksəriyyəti hələ də kommersiya baxımından əlverişli neft və ya qaz yataqları tapmayıb. 1999-cu ildə Şahdəniz yatağında 14 trilyon kubfutdan çox potensial çıxarıla bilən təbii

qaz ehtiyatları təsdiqləndi ki, bu da British Petroleum üçün 1978-ci ildən bəri ən böyük təbii qaz kəşfidir. 2002-ci ildə AÇG yataqlarındakı ümumi neft ehtiyatlarının əvvəllər gözlənilməyindən çox, 5,4 milyard barel olduğu müəyyən edilmişdir. Cari hasilat sutkada təxminən 130 000 barel təşkil edir və AÇG neft yataqlarından onilliyin sonunda bir milyon bareldən bir qədər çox pik hasilat gözlənilir. Bu yaxınlarda başlanmış Bakıdan Ceyhana boru kəməri layihəsi bu perspektivləri xeyli genişləndirmişdir. Bununla belə, digər 20 HPBS-nin uğuru məhdud olmuşdur. Kommersiya baxımından səmərəli neft yataqlarının olmaması səbəbindən bir neçə HPBS-dən imtina edilmişdir. Bu günə qədər yalnız bir PSA (Salyan Oil Konsorsiumu) hasilat mərhələsindədir, 2003-cü ilin birinci rübündə 8,2 min ton neft ixracı həyata keçirib, bəziləri isə tərk edilmək üçün müzakirə olunur [7].

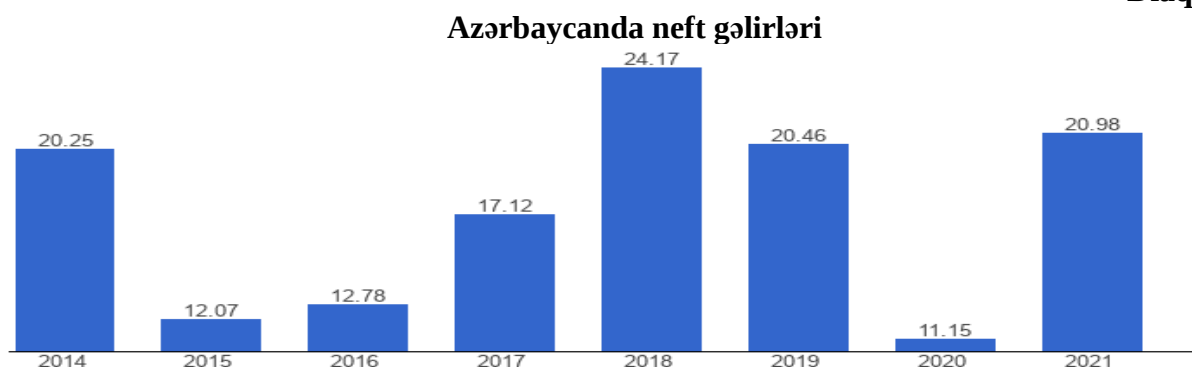
Köhnə və yeni yataqlar üzrə ayrı-ayrı əməliyyat strukturları neft və qaz gəlirlərinin idarə olunmasında bölgüyə səbəb olub. Konsolidasiya edilmiş hökumət beynəlxalq tərəfdaşlarla HPBS-lərdə qeyd olunduğu kimi, yeni yataqların işlənməsindən mənfəət nefti və gəlir vergisi alır. Bu axınların mənfəət neft komponenti Dövlət Neft Fonduna, gəlir vergisi (şəxsi və mənfəət vergisi) komponenti isə dövlət büdcəsinə daxil olur. SOCAR-ın istismar etdiyi köhnə yataqlar gəlir vergisi gəlirləri yaradır və bu gəlirlər dövlət büdcəsinə ödənilir. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu (ARDNF) 1999-cu ildə büdcədən kənar qurum kimi yaradılmışdır. Onun əsas məqsədi ölkənin və onun gələcək nəsillərinin rifahı naminə neft və qazla bağlı gəlirlərin peşəkar şəkildə idarə edilməsidir, yəni qənaətdir. Azərbaycanın neft fondunun daxilolma və çıxış qaydaları bu xüsusiyyəti əks etdirmək və dövlətin neft və qaz gəlirlərinin böyük bir hissəsini saxlamaq üçün tərtib edilmişdir. ARDNF postsovet məkanında neft və qaz hasilatı yataqları ilə bağlı bütün dövlət gəlirlərini alır. Neft fondunun dərhal sabitləşmə məqsədi yoxdur və xalis axınlar neftin qiymətinin səviyyəsi və ya büdcə mövqeyi ilə əlaqəli deyil. Çıxış tərəfinə gəlinə, hazırda Azərbaycanın neft fondunun qaydaları hər hansı bir ildə daxilolmalardan artıq vəsaitin xərclənməsini qadağan edir. Konservativ xərc siyasəti fondun əmanətlərin davamlı artımını təmin etmişdir.

Aktivlərin idarə edilməsi qaydaları maliyyə aktivlərinin yüksək reytingli banklarda ofşorda saxlanmasını tələb edir. Fondun özəl və ya dövlət təşkilatlarına kredit ayırmasına icazə verilmir və aktivlər hər hansı öhdəliyə qarşı təminat kimi istifadə edilə bilməz. Neftdən əldə edilən gəlirləri sürətlə xərcləmək üçün siyasi təzyiqləri azaltmaq üçün hökumət birbaşa prezidentin nəzarəti altında neft fondu yaratdı. ARDNF-nin Müşahidə Şurasının üzvlərini Azərbaycan Prezidenti təyin edir. Müstəqil auditor fondun illik auditini aparır və audit hesabatı ictimaiyyətə açıqlanır. ARDNF rüblük olaraq mətbuatda daxil olan ümumi daxilolmalar, xərclər və əldə edilən faizlər barədə məlumat verir. ARDNF-nin qanunvericilik əsasını gücləndirmək üçün onun büdcəsi və aktivlərinin idarə edilməsi qaydaları 2003-cü ilin iyununda "Büdcə sistemi haqqında" qanuna əlavələr kimi Parlament tərəfindən təsdiq edilmişdir. Azərbaycanda neft fondunun yaradılması fiskal intizama müsbət təsir göstərmiş və neft gəlirlərinin idarə edilməsində şəffaflığın və hesabatlılığın yaxşılaşdırılmasına töhfə vermişdir. Neft və qaz yataqlarının işlənməsi ilə bağlı əhəmiyyətli, lakin qısamüddətli gəlirlərin ölkəyə (1) AÇG və Şahdəniz üzrə HPBS-nin şərtlərinə uyğun olaraq mənfəət nefti və mənfəət qazından, (2) mənfəətdən daxil olacağı gözlənilir. HPBS-lər üzrə tərəfdaşlardan vergi ödənişləri və (3) SOCAR vergi ödənişləri. SOCAR-ın gəlirləri üzrə proqnozlar cari hasilat gözləntilərinə uyğun olaraq bir qədər azalan hasilat profilinə əsaslanır. Mənfəət vergisi və AÇG və Şahdəniz neft-qaz yataqlarının işlənməsi ilə bağlı mənfəət nefti və mənfəət qazının ARDNF daxilolmaları 2000-25-ci illər üçün sübut edilmiş, ehtimal olunan və mümkün neft ehtiyatı hesablamalarına uyğun gələn üç neft hasilatı profili üzrə. Şahdəniz qaz hasilatının profili hər üç neft hasilatı profili üçün eynidir və Şahdəniz Mərhələ 1 hasilat profilinə və həmin dövr üçün əlaqədar satış müqavilələrinə uyğundur. Hər üç ssenariyə 2003-cü ilin iyun ayının sonu üçün Dünya İqtisadi Görünüşünün (WEO) neft və qaz qiymətləri ilə bağlı fərziyyələrdən istifadə olunur. Mühafizəkar sübut edilmiş ehtiyatlar ssenarisinə əsasən, neft və qazla bağlı əhəmiyyətli gəlirlərin əldə ediləcəyi və gəlirlərin 7 dəfədən çox artması gözlənilir. dövr 2000-13. Bununla belə,

gəlirlərdəki bu nəzərəcarpacaq artım qısa müddətlidir, çünki 2013-cü ildəki pıkdən sonra ARDNF-ə daxilolmalar kifayət qədər sürətlə azalır. AÇG PSA ilə bağlı neft gəlirlərinin 2024-

cü ildən sonra, AÇG neft ehtiyatlarının tükənməsindən sonra, əhəmiyyətli yeni karbohidrogen kəşfi olmadan başa çatacağı gözlənilir.

Diaqram 2

Mənbə: https://www.theglobaleconomy.com/Azerbaijan/oil_revenue/

Cədvəl 2

Azərbaycanda neft gəlirləri

Əlaqədar göstəricilər	Ən son dəyər	İstina	Ölçü
Benzin qiymətləri	0.56	2016	dollar təşkil edib
Dizel qiymətləri	0.35	2016	dollar təşkil edib
Adambaşına düşən enerji istifadəsi	1,502.08	2014	kiloqram neft ekvivalenti
Təmiz enerji payı	1.23	2020	faiz
1000 ABŞ dolları ÜDM-ə düşən enerji istifadəsi	101.03	2014	kiloqram neft ekvivalenti
Bərpa olunan mənbələrdən elektrik enerjisi, kVt/saat	101.00	2015	milyon kilovatsaat
Karbon dioksid (CO2) emissiyaları	34,305	2020	kt
Adambaşına düşən karbon qazı (CO2) emissiyaları	3.40	2020	metrik ton
İstixana qazı emissiyaları	55,352	2020	kt CO2 ekvivalenti
Enerji vahidi üzrə ÜDM	11.61	2014	Bir kq neft ekvivalentinə görə ÜDM
Enerji idxalı	-310.38	2014	faiz
Təbii resurslardan gəlir	29.94	2021	faiz
Neft gəlirləri	20.98	2021	faiz
Təbii qaz gəliri	8.59	2021	faiz
Elektrik enerjisinə çıxış	100.00	2021	faiz

Mənbə: https://www.theglobaleconomy.com/Azerbaijan/oil_revenue/

Azərbaycanda manatın effektiv məzənnələrinə neft gəlirlərinin təsiri

Azərbaycan manatının məzənnəsinə müxtəlif amillər, o cümlədən neft gəlirləri təsir edir. Azərbaycan əsas neft hasil edən ölkədir və onun iqtisadiyyatı tarixən neft ixracından asılı olub.

Neft gəlirlərinin manatın effektiv məzənnəsinə təsir göstərə biləcəyi bəzi üsulları təqdim edirik:

İxrac gəlirləri: Neft ixracı Azərbaycanın ümumi ixrac gəlirlərinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir. Neftin qiyməti yüksək olanda ölkə neft satışından daha çox gəlir əldə edir ki, bu da valyuta ehtiyatlarının artmasına səbəb olur.

Xarici valyutanın bu axını manatı digər valyutalar qarşısında möhkəmlədə bilər.

Ödəniş balansı: Neft gəlirləri tədiyyə balansına, xüsusən də cari hesaba təsir göstərə bilər. Cari hesaba ticarət balansı (mal və xidmətlərin ixracı və idxalı) daxildir. Neft gəlirlərinin artması ticarət profisiti ilə nəticələnə bilər ki, bu da manatın məzənnəsinə müsbət təsir göstərə bilər.

Valyuta Ehtiyatları: Neft gəlirləri çox vaxt mərkəzi bank tərəfindən valyuta ehtiyatlarının toplanmasına kömək edir. Artan ehtiyatlar xarici şoklara qarşı yastıq təmin edir və valyutanın sabitləşməsi üçün istifadə oluna bilər. Mərkəzi bank manatın dəyərini təsir etmək üçün valyuta bazarına müdaxilə edə bilər [4, s.68].

Hökumət xərcləri: Neft gəlirləri dövlət xərclərinə də təsir edə bilər. Artan gəlirlər dövlətin infrastruktur layihələrinə və sosial proqramlara daha çox xərcləməsinə səbəb ola bilər. İqtisadiyyata bu pul yeridilməsi inflyasiyaya və dolayısı ilə məzənnəyə təsir edə bilər.

Hollandiya xəstəliyi: Neft ixracına güvənmək bəzən Hollandiya xəstəliyi kimi tanınan bir fenomenə səbəb ola bilər. Bu, inkişaf edən təbii sərvət sektoru (bu halda neft) qeyri-resurs sektorlarının tənəzzülünə səbəb olduqda baş verir ki, bu da valyutanın həddindən artıq dəyərlənməsinə səbəb olur. Həddindən artıq dəyərli valyuta istehsal və kənd təsərrüfatı kimi digər sektorlara mənfi təsir göstərərək onları beynəlxalq səviyyədə daha az rəqabətə davamlı edir.

Qlobal neft bazarının dinamikası: Manatın məzənnəsinə qlobal neft bazarının dinamikası da təsir edir. Qlobal neft qiymətlərindəki dəyişikliklər Azərbaycanın ümumi iqtisadi göstəricilərinə və nəticədə valyuta məzənnəsinə təsir göstərə bilər.

Qeyd etmək vacibdir ki, neft gəlirləri əhəmiyyətli rol oynasa da, geosiyasi hadisələr, iqtisadi siyasətlər və qlobal iqtisadi şərait kimi digər amillər də məzənnənin dəyişməsinə kömək edir. Bundan əlavə, neft gəlirlərinin idarə edilməsi və hökumət və mərkəzi bank tərəfindən səmərəli iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi manatın məzənnəsinə ümumi təsirin müəyyən edilməsində həlledici rol oynayır.

Nəticə

İqtisadiyyatın neft ixracından çox asılı olması manatı qlobal neft qiymətlərindəki dalğalanmalara məruz qoyur və onun effektiv məzənnələrində dəyişkənliyə səbəb olur. Tədqiqat göstərir ki, neft gəlirlərindəki dalğalanmalar Azərbaycanın ticarət balansına birbaşa əlaqəlidir. Yüksək neft qiymətləri dövründə ölkə potensial olaraq ticarət profisiti ilə nəticələnən ixrac gəlirlərini artırır. Əksinə, neft qiymətlərinin aşağı olduğu dövrlər ixrac gəlirlərinin azalması ilə ticarət kəsiri ilə nəticələnir. Manatın effektiv məzənnələri neft gəlirlərindəki dəyişikliklərə həssaslıq nümayiş etdirir. Bu, təkamüləndən asılılığı azaltmaq üçün iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin vacibliyini vurğulayır, çünki belə asılılıq valyutanı xarici şoklara qarşı həssas edir. Azərbaycanın iqtisadiyyatı tarix boyu neft və qaz gəlirlərindən çox asılı olub və onun ÜDM-nin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edib. Ölkənin iqtisadi vəziyyəti çox vaxt qlobal neft qiymətləri ilə əlaqələndirilir. Daha yüksək neft gəlirləri idxalın artmasına səbəb ola bilər, çünki ölkədə xaricdən mal və xidmətlər almaq üçün daha çox maliyyə resursları var. Bu, istehlak məhsullarının, kapital mallarının və texnologiyanın genişlənməsi ilə nəticələnə bilər. Digər tərəf odur ki, neft gəlirlərinin artması qeyri-neft sektorlarının potensial diqqətdən kənarda qalmasına səbəb ola bilər. Neft ixracından həddən artıq asılılıq iqtisadiyyatı qlobal neft qiymətlərindəki dalğalanmalara qarşı həssas edə bilər və bu, ixrac gəlirlərində qeyri-sabitlik riski yarada bilər. Neft gəlirləri Azərbaycan manatının məzənnəsinə təsir edir [5, s.65]. Neftin qiymətinin qalxması valyuta ehtiyatlarının artması hesabına manatı möhkəmlədə, eniş isə zəiflədə bilər. Bu, Azərbaycanın ixracatının rəqabət qabiliyyətinə və idxal olunan malların dəyərinə təsir edə bilər. Qlobal iqtisadi mühit, o cümlədən geosiyasi amillər və ticarət dinamikası Azərbaycanın idxal və ixrac fəaliyyətinə də təsir edir. Beynəlxalq ticarət siyasətlərində və ya qlobal iqtisadi şəraitdə dəyişikliklər valyuta məzənnələrinin effektivliyinə təsir göstərir. Neft gəlirlərinin sürətli artımı inflyasiya təzyiqlərinə kömək edir. Mərkəzi Bankın pul siyasəti iqtisadi artımı təmin etməklə yanaşı, inflyasiyanın idarə olunmasında həlledici rol oynayır.

Yekun olaraq qeyd edək ki, neft gəlirlərinin idxal və ixrac dinamikasına, eləcə də Azərbaycan manatının effektiv məzənnələrinə təsiri mürəkkəb və çoxşaxəlidir. Artan neft gəlirləri iqtisadi fəaliyyətləri artırsa da, Azərbaycanın neft qiymətlərinin dəyişkənliyi ilə bağlı riskləri azaltmaq və uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlığı gücləndirmək üçün şaxələndirilmiş iqtisadi strategiyalar həyata keçirməsi vacibdir. Fiskal siyasətlərin tarazlaşdırılması, qeyri-neft sektorunun artımının təşviq edilməsi və qlobal iqtisadi tendensiyalara uyğunlaşma Azərbaycanın iqtisadi dayanıqlılığını üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Hasanli Y, Ismayilova S “Econometric model of dependence between the oil prices, and the

global external debt level and oil production” 2017, Institute of Society Transformatio, P.11-15

2. Məmməd Zahid Fərrux (2010), “Pul Kredit Banklar”. Bakı, Azərneşr, 320. səh

3. Vəliyev D. (2012), “Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası”,

“Adiloğlu” nəşriyyatı, Bakı, “Elm”, -270 səh.

4. Vəliyev, C.R. Pul və valyuta siyasətinin konseptual əsasları // Maliyə və uçot jurnalı. C.R.Vəliyev. – Bakı: –2019. №9, –s.65-71.

5. Ələsgərov, A. Məzənnə rejimləri və onların seçim meyarları // İqtisadiyyat və Audit jurnalı. A.Ələsgərov, T. Əlirzayeva. – Bakı: –2007. №11(65).

6. <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/PX.REX.REER>

7. <https://www.elibrary.imf.org/display/book/9781589063082/ch004.xml>

Abdullayeva Mahsati Sayyad

Azerbaijan State University of Economics Master

EFFECT OF OIL INCOME ON IMPORT AND EXPORT OF EFFECTIVE MANAT EXCHANGE IN AZERBAIJAN

Summary

This study examines the dynamic relationship between oil revenues and effective exchange rates of the Azerbaijani manat, with a particular focus on their impact on import and export activity. Possessing significant oil reserves, Azerbaijan has experienced significant economic changes over the past few decades, making it important to understand the complex relationships between oil revenues, exchange rates, and international trade. The study uses a comprehensive analysis of time series data using econometric models to investigate the causal relationship between oil revenues and effective manat exchange rates. The study also assesses the impact of these relationships on the country's import and export dynamics. Preliminary results indicate multifaceted relationships where oil revenues have a significant impact on the value of the manat in the international currency market. In addition, the study reveals nuanced patterns in the impact of exchange rate changes on the volume and composition of imports and exports. Understanding these dynamics is critical for policymakers, economists, and market participants seeking to navigate the complexities of a resource-dependent economy.

Keywords: *Azerbaijan economy, oil revenues, exchange rates, currency fluctuations, economic impact, trade balance*

Абдуллаева Махсати Сайяд

Азербайджанский Государственный Экономический Университет Магистр

ВЛИЯНИЕ НЕФТЯНЫХ ДОХОДОВ НА ИМПОРТ И ЭКСПОРТ ЭФФЕКТИВНОГО ОБМЕНА МАНАТА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Резюме

В этом исследовании рассматривается динамическая взаимосвязь между доходами от нефти и эффективным обменным курсом азербайджанского маната, с особым акцентом на их влияние на импортную и экспортную деятельность. Обладая значительными запасами нефти, Азербайджан за последние несколько десятилетий пережил значительные экономические изменения, что делает важным понимание сложных взаимосвязей между нефтяными доходами, обменными курсами и международной торговлей. В исследовании используется комплексный анализ данных временных рядов с использованием эконометрических моделей для изучения причинно-следственной связи между доходами от нефти и эффективными обменными курсами маната. В исследовании также оценивается влияние этих отношений на динамику импорта и экспорта страны. Предварительные результаты указывают на многогранные отношения, где доходы от нефти оказывают существенное влияние на стоимость маната на международном валютном рынке. Кроме того, исследование выявляет нюансы влияния изменений обменного курса на объем и состав импорта и экспорта. Понимание этой динамики имеет решающее значение для политиков, экономистов и участников рынка, стремящихся разобраться в сложностях ресурсозависимой экономики.

Ключевые слова: Экономика Азербайджана, Нефтяные Доходы, Обменные Курсы, Колебания Валютных Курсов, Экономический Эффект, Торговый Баланс.

Daxil olub: 02.07.2023